

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: РЕНТНА ПЛАТА ЗА СПЕЦІАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

© 2017 ГОЛЯН В. А., АНДРОЩУК І. І.

УДК 504:338

Голян В. А., Андрощук І. І. Економічний механізм природокористування: рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів

Розкривається зміст економічного механізму природокористування як упорядкованої системи методів, способів, інструментів та прийомів фіскального та фінансово-кредитного регулювання господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. Встановлено, що магістральним елементом економічного механізму природокористування є фіскальна складова, яка представлена рентною платою за спеціальне використання природних ресурсів. Обґрунтовано, що відповідність ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів реальній цінності природної складової національного багатства, яка залучається в господарський обіг, є необхідною передумовою підвищення ефективності наповнення фінансових фондів розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу та посилення мотивації природокористувачів до зменшення втрат природної сировини. Встановлено, що в динаміці надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів до зведеного бюджету України у порівняних цінах 1998 р. суттєвого збільшення не спостерігається. Обґрунтовано, що посилення стимулюючої функції рентного регулювання природокористування стане можливим за умови наближення ставок рентної плати в Україні до середньоевропейського рівня.

Ключові слова: економічний механізм природокористування, зведений бюджет України, фіскальне регулювання, стимулююча функція, інфляція, додана вартість.

Рис.: 5. **Бібл.:** 9.

Голян Василь Анатолійович – доктор економічних наук, професор, директор Громадської організації «Європейський аналітичний центр» (вул. Ковельська, 1, Луцьк, Волинська область, 43000, Україна)

E-mail: golian_v@ukr.net

Андрощук Інна Ігорівна – кандидат економічних наук, викладач Луцького національного технічного університету (вул. Львівська, 75, Луцьк, Волинська обл., 43018, Україна)

E-mail: vasy17878@gmail.com

УДК 504:338

UDC 504:338

Голян В. А., Андрощук И. И. Экономический механизм природопользования: рентная плата за специальное использование природных ресурсов

Раскрывается содержание экономического механизма природопользования как упорядоченной системы методов, способов, инструментов и приемов фискального и финансово-кредитного регулирования хозяйственного освоения природно-ресурсного потенциала. Установлено, что магистральным элементом экономического механизма природопользования является фискальная составляющая, которая представлена рентной платой за специальное использование природных ресурсов. Обосновано, что соответствие ставок рентной платы за специальное использование природных ресурсов реальной ценности природной составляющей национального богатства, которая привлекается в хозяйственный оборот, является необходимым условием наполнения финансовых фондов расширенного воспроизводства природно-ресурсного потенциала и усиления мотивации природопользователей к уменьшению потерь природного сырья. Установлено, что в динамике поступлений рентной платы за специальное использование природных ресурсов в Сводный бюджет Украины в сопоставимых ценах 1998 г. существенного увеличения не наблюдается. Обосновано, что усиление стимулирующей функции рентного регулирования природопользования станет возможным при условии приближения ставок рентной платы в Украине до средневропейского уровня.

Ключевые слова: экономический механизм природопользования, Сводный бюджет Украины, фискальное регулирование, стимулирующая функция, инфляция, добавленная стоимость.

Рис.: 5. **Библ.:** 9.

Голян Василий Анатольевич – доктор экономических наук, профессор, директор Общественной организации «Европейский аналитический центр» (ул. Ковельская, 1, Луцк, Волынская область, 43000, Украина)

E-mail: golian_v@ukr.net

Андрощук Инна Игоревна – кандидат экономических наук, преподаватель Луцкого национального технического университета (ул. Львовская, 75, Луцк, Волынская обл., 43018, Украина)

E-mail: vasy17878@gmail.com

Golyan V. A., Androshchuk I. I. The Economic Mechanism of Natural Resources Management: Rents for Special Use of Natural Resources

The article discloses the content of the economic mechanism of natural resources management as an orderly system of methods, means, instruments, and techniques of fiscal and financial-credit regulation of development of the natural-resource potential. It has been found that the turnpike element of the mechanism of natural resources management is the fiscal component, which is represented by rents for the special use of natural resources. It has been substantiated that the conformity of rent rates for the special use of natural resources with the real value of the natural component of national wealth, which is being engaged in the economic turnover, is a sine qua non for filling financial funds for the enhanced reproduction of natural-resource potential and increasing the motivation of natural resources managers to reduce the losses of natural raw materials. It has been found that there is no significant increase in the dynamics of the income of rents for the special use of natural resources into the consolidated budget of Ukraine at the comparable prices of 1998. It has been substantiated that strengthening of the stimulating function of the rent regulation will be possible, provided that the rent rates in Ukraine will be brought to the average European level.

Keywords: economic mechanism of natural resources management, consolidated budget of Ukraine, fiscal regulation, stimulating function, inflation, value added.

Fig.: 5. **Bibl.:** 9.

Golyan Vasyil A. – D. Sc. (Economics), Professor, Director of the Public Organization «European Analytical Centre» (1 Kovelska Str., Lutsk, Volyn region, 43000, Ukraine)

E-mail: golian_v@ukr.net

Androshchuk Inna I. – PhD (Economics), Lecturer of the Lutsk National Technical University (75 Lvivska Str., Lutsk, Volyn region, 43018, Ukraine)

E-mail: vasy17878@gmail.com

Посилення екологодеструктивних процесів у системі суспільного відтворення певною мірою зумовлено недосконалістю існуючого економічного механізму природокористування. Даний механізм оперує надто уніфікованим набором інструментів впливу на процеси використання природних ресурсів та охорону навколишнього природного середовища, щоб закласти всі необхідні стимули для упередження проявів виснажливого та марнотратного природокористування. Саме недостатнє виконання стимулюючої функції рентною платою за спеціальне використання природних ресурсів не дає можливості забезпечити необхідний рівень ефективності функціонування економічного механізму природокористування, у тому числі й сформувати повноцінні фонди фінансового забезпечення розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Ще на початку 90-х років минулого століття С. Дорогунцов, П. Борщевський, Б. Данилишин, говорячи про необхідність розробки чіткої стратегії природокористування, наголошували на формуванні відповідного механізму, який регулював би взаємодію людини і природи [6, с. 3]. Мова йде, передусім, про економічний механізм природокористування як інтегровану сукупність методів та інструментів впливу на темпи, способи та масштаби господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та на рівень техногенного й антропогенного впливу на навколишнє середовище.

У 2001 р. д-р екон. наук, проф. О. Веклич вітчизняний економічний механізм природокористування пов'язувала зі створенням можливостей виходу на якісний, ефективніший та екологічнобезпечніший рівень виробництва; із захистом навколишнього середовища шляхом створення більш екологічних і менш ресурсоемних технологій; з реструктуризацією промислового виробництва за інноваційним, екологічнобезпечним типом; із впровадженням таких методів управління, які одночасно забезпечують зростання його ефективності та зниження обсягів забруднень, а також формують екологічну орієнтацію у споживачів [3].

Виходячи з прагнення товаровиробників до раціоналізації форм господарювання, які, у кінцевому підсумку, є не тільки економічно вигідними, але й екологічно доцільними, вона наголошувала на необхідності комбінації командно-контролюючих методів екологічного регулювання з власне економічними механізмами природокористування [3]. Підтримуючи в цілому підхід О. Веклич, ми вважаємо, що набір інструментів екологічного регулювання, тобто впливу на суб'єктів господарської діяльності, які генерують викиди, скиди та розміщення відходів, є поряд з інструментами фіскального регулювання спеціальне використання природних ресурсів складовою економічного механізму природокористування. Саме вдосконалення застосування інструментів фіскального впливу на природокористувачів, перш за все, рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, є однією з найбільш актуальних проблем у системі економічного механізму природокористування, яка потребує подальшого вивчення.

Метою статті є визначення ролі та значення рентної плати за спеціальне використання природних

ресурсів у системі економічного механізму природокористування, аналіз основних тенденцій надходжень природно-ресурсних платежів до Зведеного бюджету України та обґрунтування стратегічних пріоритетів удосконалення ідентифікації реальної бази та інструментарію стягнення рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів.

Економічний механізм природокористування являє собою систему методів, способів, інструментів та прийомів стягнення державою плати за спеціальне використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища, а також розподілу акумульованих таким чином коштів на природоохоронні та природовідтворювальні заходи; залучення інвестицій в охорону довкілля та розширене відтворення природно-ресурсного потенціалу через використання іпотечно-заставних операцій та інших відносин на ринку позикового капіталу; використання інструментів стимулювання стосовно економії природної сировини та обмеження негативного впливу на навколишнє природне середовище; формування ринку природної сировини та продажу прав на забруднення; розробки та реалізації програм природоохоронного спрямування та ресурсозбереження; наповнення спеціальних фондів охорони довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу, а також використання коштів цих фондів; впровадження екологічного страхування в господарську діяльність природокористувачів, зокрема при реалізації інвестиційних проектів природоохоронного та природоексплуатаційного спрямування.

Секторальний підхід до структуризації економічного механізму природокористування використала О. Будзьяк. До його складових вона відносить: економічний механізм землекористування, економічний механізм лісокористування, економічний механізм водокористування, економічний механізм використання мінеральних ресурсів, економічний механізм використання рослинних і тваринних ресурсів, економічний механізм регулювання забруднення повітря, інші економічні механізми сфери природокористування [1, с. 66]. Такий підхід має право на існування, оскільки природокористування являє собою виробничо-технічну та соціально-економічну сторони господарського освоєння окремих видів ресурсів, і регулювання використання цих ресурсів має як спільні, так і відмінні ознаки як у частині фіскального регулювання, так і в частині фінансування розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Для всіх виокремлених О. Будзьяк у структурі економічного механізму природокористування складових спільною ознакою є наявність інструментів стягнення плати за спеціальне використання того чи іншого природного ресурсу. В частині використання ресурсів атмосферного повітря фіскальним регулятором виступає екологічний податок за викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря, який спрямований на формування фінансових фондів стосовно відшкодування втрат, пов'язаних із забрудненням повітря (це свого роду теж платіж за користування природним ресурсом).

У питаннях структуризації економічного механізму природокористування вже протягом багатьох років так і не має однозначної позиції. Цікавим є підхід учених Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України (ІПРЕЕД НАН України) стосовно побудови економічного механізму екологізації продовольчого комплексу, який можна вважати прийнятним і для структуризації економічного механізму природокористування, оскільки екологізація продовольчого комплексу пов'язана зі значним спектром відносин стосовно використання різноманітних видів природних ресурсів, що вирішальною мірою впливає на збалансованість природокористування на певній території.

Учені ІПРЕЕД НАН України в структурі економічного механізму екологізації продовольчого комплексу виділяють стимулюючий механізм, комплексний механізм та стримуючий механізм. *Стимулюючий механізм* націлений на створення національної системи виробництва екологічно чистого продовольства через систему методів формування фінансових ресурсів, фінансових важелів регулювання екологічних процесів та суб'єктно-об'єктних відносин. *Компенсацийний механізм* спрямований на підтримку товаровиробника, що здійснив перехід на екологічно чисті технології, відшкодування витрат і втрат. Стримуючий механізм включає інструменти з обмеження природоруйнівного стилю господарювання [7].

О. Васюта переконує в тому, що економічний механізм природокористування не може охоплювати тільки експлуатуючі природу комплекси та галузі. Він повинен бути узгоджений з іншими економічними механізмами, які діють на наступних після «природно-видобувного» етапах природно-продуктової вертикалі, які з'єднують первинні природні ресурси з кінцевим продуктом суспільного виробництва [2, с. 184].

Саме відсутність узгодженості між економічним механізмом господарського освоєння природної сировини та економічним механізмом її використання в переробному сегменті національного господарства призвела до поширення проявів марнотратного використання природної субстанції матеріального виробництва, що знаходить свій прояв у надмірно високому рівні ресурсомісткості готової продукції та культивує екстенсивні процеси в природокористуванні. Відсутність такої узгодженості, перш за все, пов'язана з неадекватністю ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, що породжує синдром дешевизни природної сировини вже і у переробному сегменті продуктової вертикалі та не закладає дієвих стимулів стосовно впровадження ресурсозберігаючих технологій та забезпечення безвідходного виробництва.

Проявом низької ефективності функціонування економічного механізму природокористування є зростання експорту первісних сировинних ресурсів України, що об'єктивно призводить до марнотратства природних багатств, виснаження їхніх запасів, перетворення держави на мінерально-сировинну периферію з економікою напівколоніального типу і становить загрозу екологічній та економічній безпеці [3]. Це знач-

ною мірою пов'язано з тим, що ставки рентної плати за спеціальне використання переважної більшості природної сировини не відповідають середньоєвропейському рівню, а по окремих позиціях є навіть нижчими за відповідні показники в країнах СНД. Враховуючи те, що основними природокористувачами виступають підприємства, які спеціалізуються на експорті сировинних товарів, занижені ставки рентної плати є свого роду прихованою преференцією для цих суб'єктів господарювання, яка демотивує їх стосовно економії природної сировини та впровадження проектів утилізації відходів виробництва.

Усунення численних проявів штучного звуження бази стягнення рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів [8; 9] є необхідною складовою вдосконалення економічного механізму природокористування в цілому. Від адекватності розміру ставок рентної плати стосовно реальної цінності залученої в господарський обіг природної сировини залежить формування фінансових фондів розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони довкілля, мотивація природокористувачів стосовно ресурсозбереження та повторного використання вторинної сировини, зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад, територія котрих є ареалом концентрації залучених у процес відтворення природних ресурсів.

Виходячи з наведених міркувань та результатів узагальнення існуючих підходів вітчизняних учених стосовно формування економічного механізму природокористування доходимо висновку, що однією з основних його складових є рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів, яка, з одного боку, має відповідну фіскальну спрямованість і виступає джерелом наповнення фінансових фондів держави, регіонів, територіальних громад, а з іншого, є стимулом відносно економії природної сировини і стримуючим виснажливе і марнотратне використання природного багатства країни чинником.

Рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів є тим фіскальним інструментом, який покликаний забезпечити вилучення природно-ресурсної ренти на користь власника природних ресурсів і стимулювати природокористувачів зводити до мінімуму втрати природної сировини при її видобутку та залученні в господарський обіг. Системні та структурні перегини в національній економіці призвели до того, що основними природокористувачами виступають інтегровані підприємницькі об'єднання, які використовують у відтворювальному процесі переважну більшість природних ресурсів.

Відсутність адекватних реальній цінності природної сировини ставок рентної плати не забезпечує справедливого її вилучення на користь державного та місцевих бюджетів. Підприємницькі інтегровані утворення, маючи мільярдні обороти, сплачують символічну величину рентної плати, що не змушує їх забезпечувати всебічну раціоналізацію використання природних ресурсів.

Доходи Зведеного бюджету України у 2016 р. складають 782859 млн грн. Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів ста-

новлять 46608 млн грн (хоча планувалося залучити до бюджетів всіх рівнів 64751 млн грн). Сума плати за землею, яка з 2015 р. виступає складовою податку на майно, у 2016 р. становила 23321 млн грн. Тобто сума надходжень природно-ресурсних платежів (рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів і плата за землею) складає 69929 млн грн (8,9% загальних доходів Зведеного бюджету України).

За період з 1999 по 2016 рр. у динаміці надходжень рентної плати (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України спостерігається висхідна тенденція (відповідно до змін у бюджетній класифікації з 2015 р. код «Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів» трансформовано у «Рентну плату та плату за використання інших природних ресурсів»). У 1999 р. обсяг рентної плати (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів, яка спрямовувалася до Зведеного бюджету України, становив 1456 млн грн, у 2004 р. – 3066 млн грн, у 2008 р. – 9292 млн грн, у 2013 р. – 28863 млн грн, у 2016 р. – 46608 млн грн (рис. 1).

Тобто в номінальному вираженні має місце висхідний тренд, який не корелює з трендом надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у порівняних цінах 1998 р. (величина рентної плати у порівняних цінах визначалася діленням номінальної величини надходжень даного платежу на кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції).

Так, у 1999 р. обсяг надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у порівняних цінах 1998 р. становив 1259 млн грн, у 2004 р. – 1492 млн грн, у 2008 р. – 2386 млн грн, у 2013 р. – 4690 млн грн, у 2016 р. – 3389 млн грн.

У 2016 р. порівняно з 2013 р. обсяг надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у порівняних цінах 1998 р. до Зведеного бюджету України зменшився на 1301 млн грн, порівняно з 2014 р. – на 753 млн грн.

Тобто у 2016 р. надходження природно-ресурсної ренти до Зведеного бюджету України в номінальному численні порівняно з 2013 р. збільшилися на 17745 млн грн, що не підтверджується динамікою реальних надходжень (надходжень у порівняних цінах 1998 р.). За період з 1999 по 2016 рр. спостерігалось коливання питомої ваги рентної плати (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів у доходах Зведеного бюджету України в діапазоні 2,7–7,4%.

За період з 1999 по 2007 рр. мала місце тенденція зменшення питомої ваги рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у загальних доходах Зведеного бюджету України у зв'язку з тим, що національна економіка перейшла у фазу зростання й відбувалося збільшення податкових і неподаткових надходжень до бюджетів усіх рівнів, які пов'язані з результатами виробничо-господарської діяльності, а не з освоєнням природної сировини.

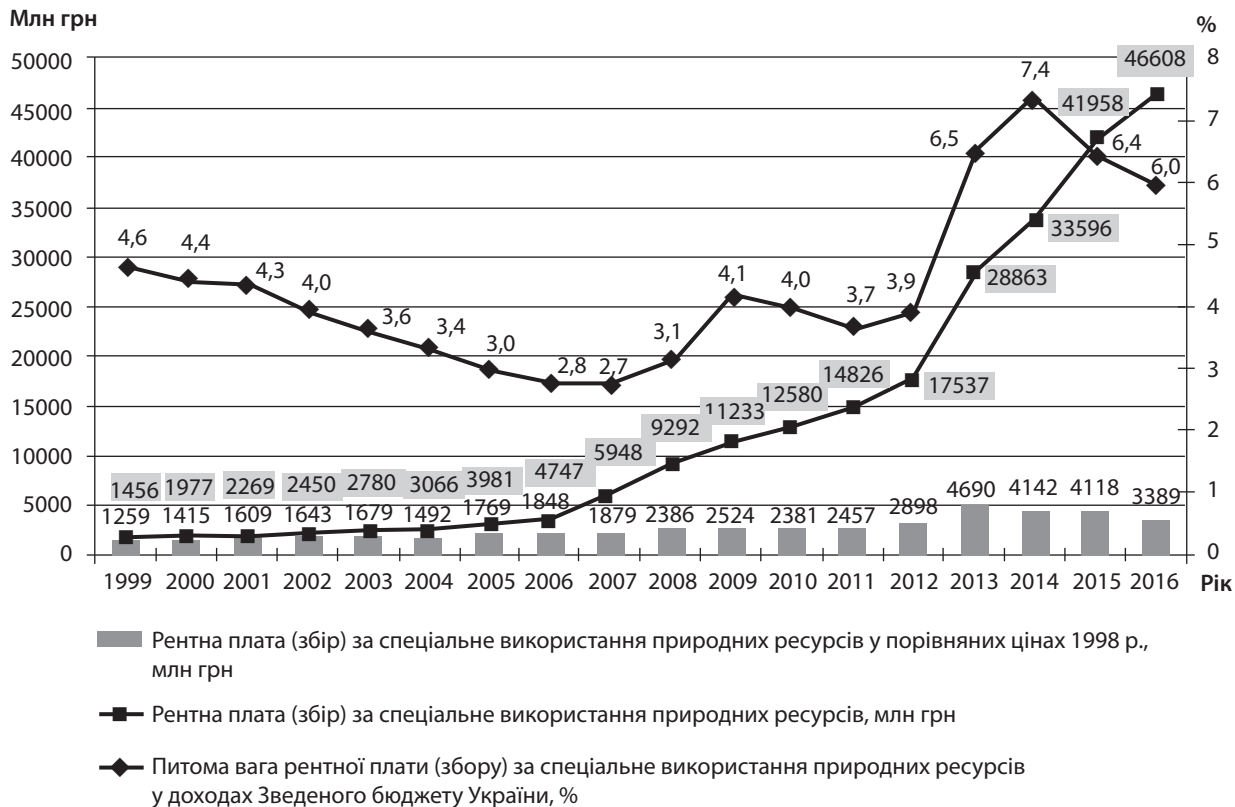

Рис. 1. Рентна плата (збори) за спеціальне використання природних ресурсів та її питома вага в доходах Зведеного бюджету України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Могла б спостерігатися й інша динаміка питомої ваги природно-ресурсної ренти, якщо б її ставки (передусім це стосується використання надр для видобування корисних копалин) були прив'язані до норми рентабельності видобувних підприємств. Найбільш інтенсивно частка природно-ресурсної ренти в загальних надходженнях до бюджетів усіх рівнів зросла в період з 2012 по 2014 рр. У 2016 р. порівняно з 2014 р. відбулося поступове зменшення питомої ваги рентної плати (вона зменшилася із 7,4% до 6,0%). Прикметним є те, що за період з 2014 по 2016 рр. мало місце номінальне зростання надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, але її питома вага в загальній величині надходжень зменшувалася, що свідчить про відставання темпів зростання цих платежів від темпів збільшення інших видів надходжень до Зведеного бюджету України.

У структурі надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів займає незначну питому вагу, але для багатолісних районів виступає вагомим бюджетонаповнюючим чинником. За період з 1999 по 2005 рр. у цілому спостерігалася скорочення частки лісової ренти в загальних надходженнях природно-ресурсної ренти до Зведеного бюджету України (з 3,0% до 2,0%) (рис. 2).

У 2007 р. порівняно з 2006 р. питома вага лісової ренти значно зросла (з 2,1% до 2,9%). За період з 1999 по 2016 р. саме показник питомої ваги рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у 2007 р. у загальних надходженнях рентної плати за спеціальне ви-

користання природних ресурсів є найвищим. За період з 2007 по 2013 рр. він значно зменшився, що пов'язано з низьким рівнем оперативності індексації ставок попеневної плати відповідно до розкручування девальваційно-інфляційної спіралі. За період з 2013 по 2016 рр. питома вага лісової ренти в загальних надходженнях природно-ресурсних платежів підвищилася до рівня 2002–2004 рр.

У надходженнях номінальної величини рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України спостерігалася висхідна тенденція. У 2016 р. порівняно з 1999 р. надходження лісової ренти до Зведеного бюджету зросли у 24 рази, порівняно з 2008 р. – у 4,9 разу, порівняно з 2013 р. – у 2,9 разу. У динаміці надходжень рентної плати (збору) за спеціальне використання лісових ресурсів у порівняних цінах 1998 р. значного збільшення на кінець періоду, який аналізується, не спостерігається. У 2016 р. порівняно з 2008 р. рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів у порівняних цінах 1998 р. збільшилася на 22 млн грн, порівняно з 2013 р. – на 19 млн грн. Натомість порівняно з 2015 р. спостерігається її зменшення на 7 млн грн.

Незважаючи на те, що в останні роки значно розширилася база стягнення рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, потенціал вилучення даного фіскального платежу використовується недостатньо. Варто перейти до нового формату рентного регулювання використання земель лісгосподарського призначення в частині розвитку мисливського господарства та використання несировинних властивостей лісу.

Рис. 2. Рентна плата (збір) за спеціальне використання лісових ресурсів та її питома вага в загальній величині надходжень рентної плати (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України
Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

У динаміці надходжень рентної плати за спеціальне використання води висхідна тенденція мала місце в цілому за період з 1999 по 2013 рр., а у 2014–2015 рр. надходження водної ренти до Зведеного бюджету значно зменшилися. Зокрема у 2015 р. порівняно з 2013 р. даний показник зменшився на 367 млн грн, порівняно з 2014 р. – на 157 млн грн. Незважаючи на те, що номінальна величина надходжень водної ренти у 2016 р. порівняно з 2015 р. збільшилася на 290 млн грн, у порівнянних цінах відбулося її зменшення на 7,2 млн грн (рис. 3).

Слід нагадати, що до складу збору та плати за спеціальне використання природних ресурсів до 1 січня 2013 р. не включалася рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні. Включення плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату до складу зборів та плати за спеціальне використання природних ресурсів і стало базовим чинником значного зростання даної складової доходів Зведеного бюджету у 2013 р. порівняно з 2012 р.

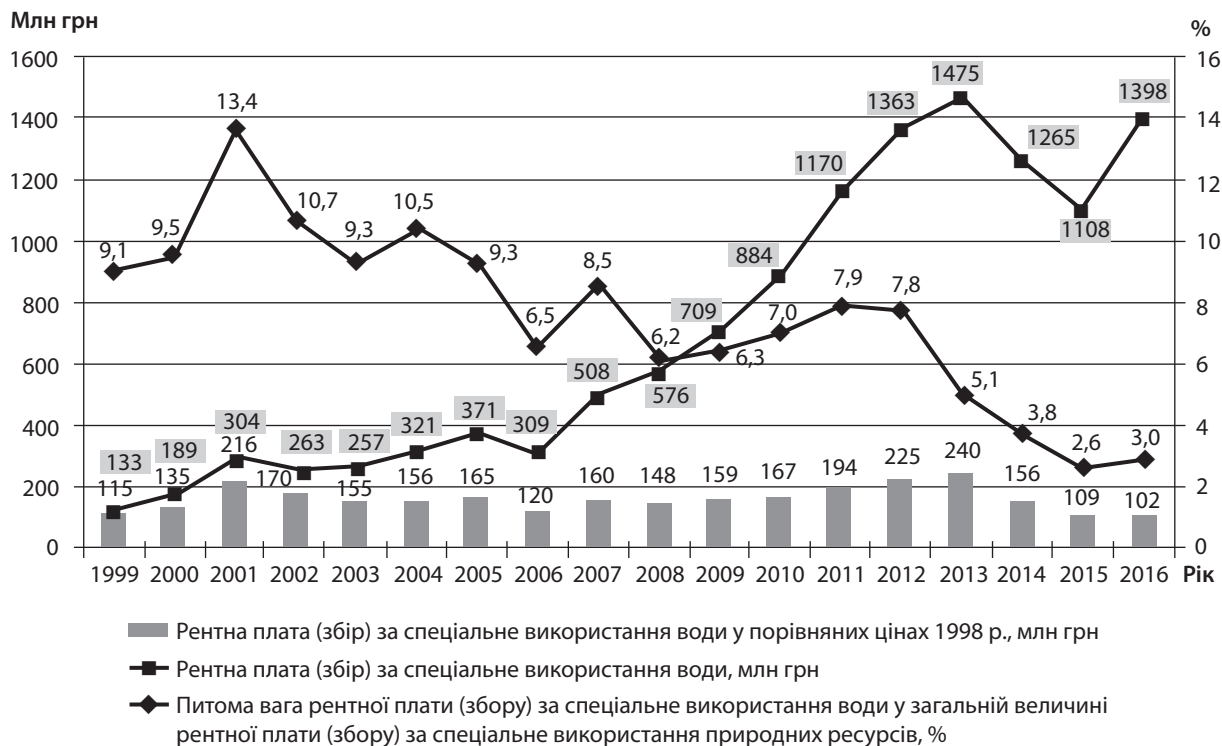

Рис. 3. Рентна плата (збір) за спеціальне використання води та її питома вага в загальній величині надходжень рентної плати (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Надходження рентної плати за спеціальне використання води в порівнянних цінах 1998 р. показує, що у 2015–2016 рр. реальні надходження водної ренти до Зведеного бюджету України є меншими навіть показника 1999 р. Порівняно з 2008 р надходження рентної плати за спеціальне використання води в порівнянних цінах 1998 р. у 2015 і 2016 рр. зменшилися відповідно на 39,2 млн грн і 46,4 млн грн. Значно зменшилась у 2015 та 2016 рр. порівняно з початком 2000-х років і питома вага рентної плати за спеціальне використання води в загальних надходженнях природно-ресурсних платежів до Зведеного бюджету України. Зокрема, у 2001 р. питома вага водної ренти в загальній величині природно-ресурсної ренти, яка надходила до Зведеного бюджету України, становила 13,42%, у 2008 р. – 6,2%, у 2013 р. – 5,11%, а у 2016 р. – 3,0%.

За період з 1999 по 2016 рр. у динаміці надходжень рентної плати за користування надрами спостерігалось дві основні фази: поступового зростання (1999–2012 рр.) і прискореного зростання (2013–2016 рр.) номінальних надходжень (рис. 4).

У 2013 р. порівняно з 2012 р. номінальна величина надходжень рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України зросла в 4,3 разу, у 2016 р. порівняно з 2013 р. – у 2,8 разу. Основною причиною значного зростання надходжень рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України стало декілька хвиль підвищення ставок рентної плати за видобуток природного газу. У 2016 р. у структурі надходжень рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України питома вага рентної плати за користування надрами для видобутку природного газу становила 76,7%.

Із січня 2016 р. введено новий вид доходів Зведеного бюджету України – рентну плату за користування надрами для видобування бурштину. У 2016 р. план надходжень даного фіскального платежу до Зведеного бюджету України становив 1,5 млрд грн, а фактично надійшло 2,08 млн грн. Ситуація із вилученням рентної плати за користування надрами для видобування бурштину є свого роду квінтесенцією низької ефективності податкового регулювання природокористування в цілому.

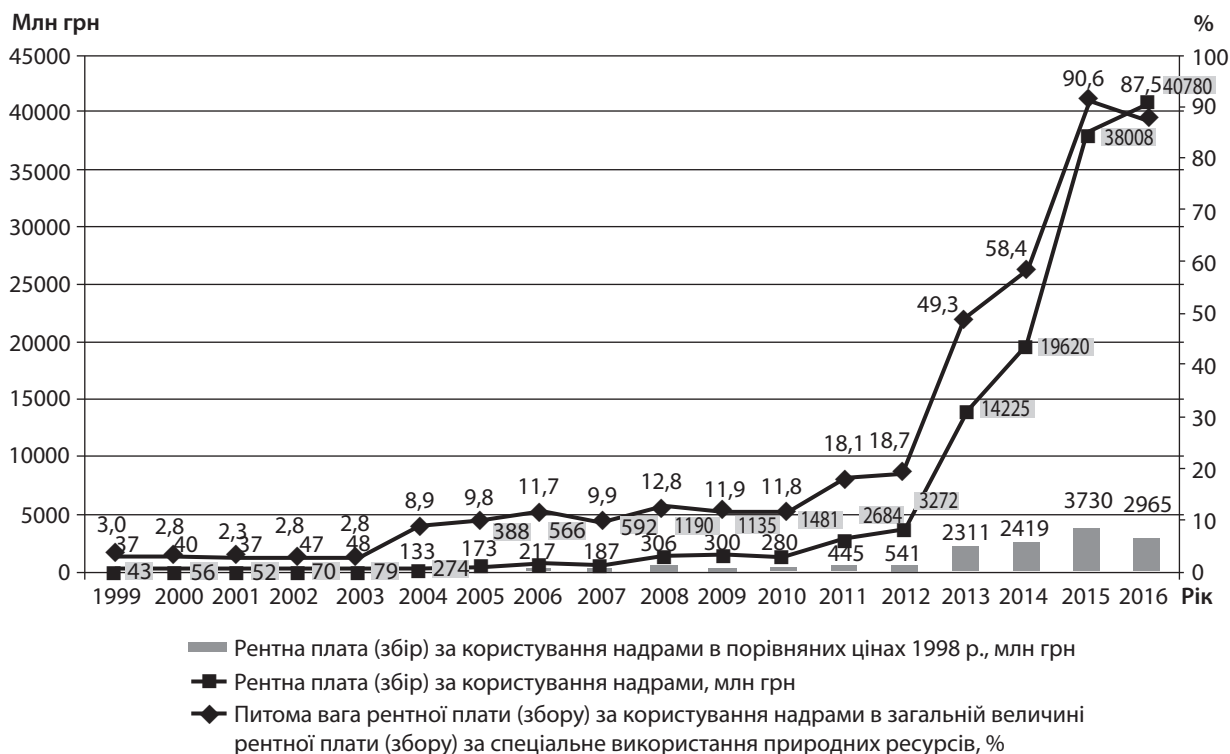

Рис. 4. Рентна плата (плата) за користування надрами та її питома вага в загальній величині надходжень рентної плати (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Провальне виконання плану з надходження рентної плати за користування надрами для видобування бурштину пов'язується з тим, що видобуток цієї цінної органічно-мінеральної речовини контролюється регіональними бізнес-групами, які фізично не допускають ідентифікації відповідними контролюючими органами реальної бази стягнення даного виду платежу.

Перегрупування окремих складових рентної плати за користування надрами та віднесення плати за землю до податків на майно призвело до того, що питома вага рентної плати за користування надрами з 3% у 1999 р. зросла до 12,8% у 2008 р. та до 90,6% у 2015 р. у загальних надходженнях природно-ресурсних платежів до Зведеного бюджету України. Значне номінальне збільшення рентної плати за користування надрами у 2013–2016 рр. зумовило також суттєве зростання рентної плати за користування надрами в порівняних цінах 1998 р. Зокрема у 2016 р. порівняно з 2012 р. величина надходжень рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету у порівняних цінах 1998 р. збільшилася у 5,5 разу.

За період з 1999 по 2016 рр. у динаміці надходжень плати за землю до Зведеного бюджету України спостерігалася висхідна тенденція, а найбільш інтенсивне зростання мало місце у 2008 та 2016 рр. порівняно з попереднім роком (рис. 5). Нагадаємо, що плата за землю до 1 січня 2015 р. була складовою зборів та плати за спеціальне використання природних ресурсів, а з 1 січня 2015 р. стала складовою податку на майно.

Враховуючи те, що земельні ресурси виступають компонентом природно-ресурсного потенціалу та їх використання супроводжується утворенням природно-

ресурсної ренти, плату за землю (незважаючи на те, що вона є складовою податку на майно) варто і надалі розглядати через призму рентного регулювання використання природних ресурсів.

Номінальна величина плати за землю у 2008 р. порівняно з 2007 р. збільшилася на 2792 млн грн, у 2016 р. порівняно з 2015 р. – на 8492 млн грн. Значне зростання надходжень плати за землю до Зведеного бюджету України пов'язується зі збільшенням ставок земельного податку та відповідно ставок орендної плати в останні роки, а також з усуненням численних пільг, які тривалий час використовувалися в практиці стягнення земельного податку [5]. Значним резервом щодо зростання надходжень плати за землю до Зведеного бюджету України є ідентифікація реальної бази стягнення земельного податку та орендної плати за використання земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, а також земель водного фонду [4].

Підвищення ставок рентної плати за спеціальне використання природної сировини – це посилення не лише фіскальної функції природно-ресурсних платежів, а й стимулюючої функції, оскільки підвищення ставок рентної плати призводить до зростання затратності виробництва кінцевої продукції, а це негативним чином впливає на її конкурентоспроможність. За таких умов виробник намагатиметься використати всі можливі резерви, щоб менше споживати природної сировини через її економію внаслідок впровадження ресурсозберігаючих технологій або ж повторного використання.

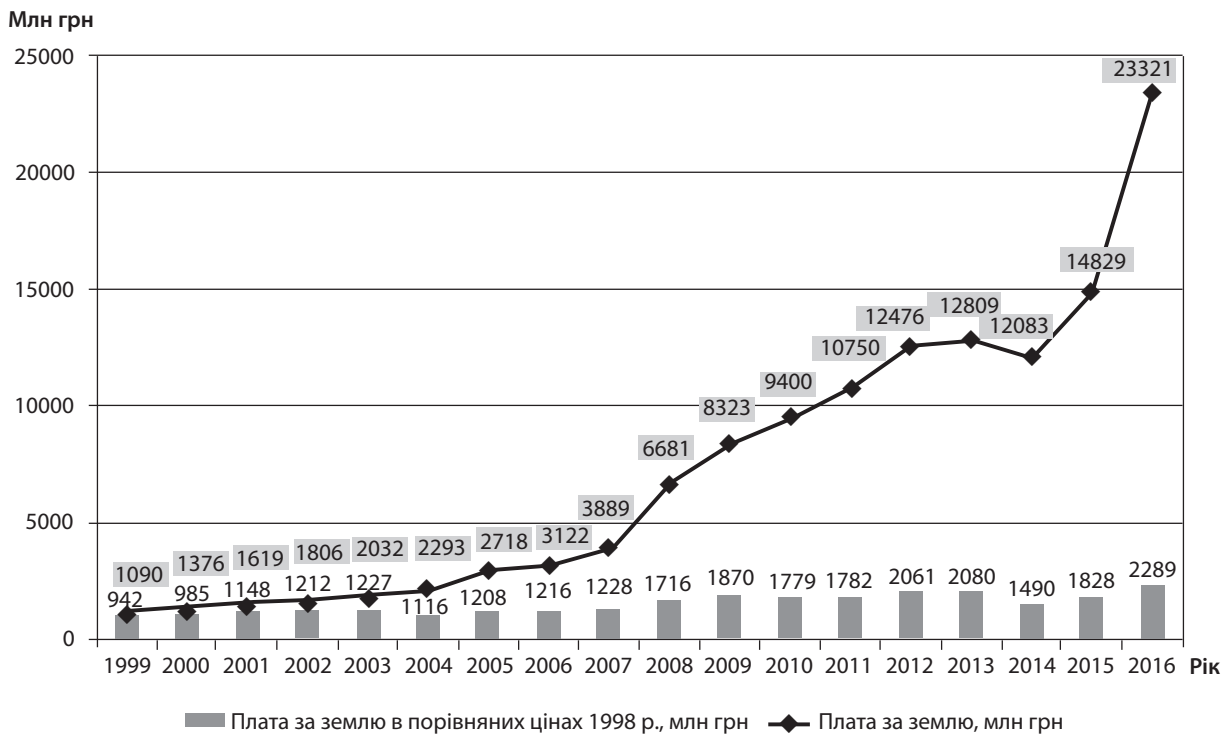

Рис. 5. Надходження плати за землю до Зведеного бюджету України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Неадекватні реальній цінності залученого в господарський обіг природного ресурсу ставки рентної плати також не стимулюють природокористувача (якщо він на собі замикає весь технологічний цикл від видобування сировини до виробництва готової продукції) до максимізації обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю. Лише через значне зростання обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю йому вдасться компенсувати витрати, пов'язані зі зростанням ставок рентної плати.

У разі, коли ставки рентної плати за спеціальне використання природної сировини й надалі механічно переглядатимуться у зв'язку з інфляційно-девальваційними процесами, а не будуть поступово наближатися до середньоєвропейського рівня, сировинна орієнтація переважної більшості пов'язаних з видобутком природної сировини галузей набуватиме все більших масштабів, і процеси марнотратного і виснажливого природокористування набудуть ще більш викривлених форм.

При виборі пріоритетів удосконалення системи стягнення рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів необхідно виходити з того, що пересічний українець змушений сплачувати «драконівську» ціну за спожиту електроенергію, яка виробляється на теплоелектростанціях на основі використання вугілля, буцімто придбаного за формулою Роттердам+, а також ціну за газ, встановлену на основі ціни німецького газового хабу.

Чи не прийшов час прив'язати ставки рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, передусім, за користування надрами, для вітчизняних підприємств, які входять у вертикально інтегровані підприємницькі об'єднання, до нормативів плати за природні ресурси, які встановлені у високорозвинених

країнах, щоб змусити основних природокористувачів сплачувати власнику переважної більшості природних ресурсів (українському народу) адекватну реальній вартості вилученого природного ресурсу ціну і тим самим спрямовувати використання природних благ в інтересах територіальних громад?

Вагомою передумовою формування сучасного економічного механізму природокористування в цілому та фіскального регулювання використання природних ресурсів зокрема є створення системи планування раціонального використання природних ресурсів через відпрацювання інструментарію встановлення адекватних реальній вартості природного ресурсу ставок рентної плати, адекватних розміру понесеної шкоди ставок екологічного податку за викиди і скиди забруднюючих речовин, а також розміщення відходів. Система планування раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля має також включати чітку специфікацію лімітів використання окремих видів природної сировини, лімітів викидів, скидів та розміщення відходів; перелік кадастрів природних ресурсів; систему моніторингу запасів природної сировини та техногенного й антропогенного впливу на довкілля.

ВИСНОВКИ

Економічний механізм природокористування охоплює економічний механізм регулювання охорони довкілля та економічний механізм раціонального використання природних ресурсів. Однією з основних складових економічного механізму природокористування виступає рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів, яка забезпечує вилучення частини природно-ресурсної ренти на користь бюджетів різно-

го рівня у зв'язку з господарським освоєнням природної складової національного багатства.

Дослідження показали, що за період з 1999 по 2016 рр. у динаміці надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у фактичних цінах у цілому спостерігається висхідна тенденція, що не завжди корелює з динамікою надходжень у порівняних цінах 1998 р. Це свідчить про те, що основною причиною збільшення надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України є механічне зростання ставок рентної плати у зв'язку з інфляційно-девальваційними процесами. Проривних зрушень у частині розширення реальної бази стягнення рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів не досягнуто. Серед складових надходжень природно-ресурсної ренти до бюджетів різного рівня виняток становить лише рентна плата за користування надрами у 2013–2016 рр., де спостерігається значне зростання як у номінальних, так і в порівняних цінах, що пов'язано з віднесенням рентної плати за видобуток викопних вуглеводнів до загальних надходжень мінерально-сировинної ренти.

Необхідною передумовою зростання надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України є наближення ставок рентної плати до середньоєвропейського рівня з метою забезпечення їх адекватності реальній цінності природного ресурсу, який залучається в господарський обіг. За таких умов поряд із фіскальною функцією рентного регулювання природокористування посиляться дія і стимулюючої функції, оскільки зростання ставок рентної плати і відповідно рівня затратності виробництва у природно-ресурсному секторі змушуватиме природокористувачів максимальною мірою забезпечувати економію природної сировини і впроваджувати ресурсозберігаючі технології. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Будзяк О. С. Економічний механізм екологобезпечного використання земель України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* 2013. Вип. 181 (4). С. 64–72.
2. Васюта О. А. Податкове стимулювання екологізації економічного розвитку України. *Економіка, планування і управління в лісовиробничому комплексі.* 2005. Вип. 15.1. С. 175–200.
3. Веклич О. Економічний механізм природокористування: аналіз дієвості. *Вісник Національної академії наук України.* 2001. № 8. С. 35–42.
4. Голян В. А. Плата за природні ресурси в умовах децентралізації: інвестиційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід.* 2016. № 7. С. 7–16.
5. Голян Василь. Рента за природні ресурси: скільки грошей отримав держбюджет. *Mind.* Режим доступу: <https://mind.kiev.ua/openmind/20172923-renta-za-prirodni-resursi-skilki-groshej-otrimav-derzhbyudzheth>
6. Дорогунцов С. І., Борщевський П. П., Данилишин Б. М. Удосконалення управління природокористуванням в АПК. Київ: Урожай, 1992. 128 с.

7. Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2010. 484 с.

8. Міщенко В. С., Данилишин Б. М. Природно-ресурсна рента і рентна політика в Україні. *Економіка України.* 2003. № 12. С. 3–14.

9. Міщенко В. Екоресурсні платежі в Україні. *Економіка України.* 1998. № 10. С. 59–63.

REFERENCES

Budziak, O. S. "Ekonomichniy mekhanizm ekolohobezpechnoho vykorystannia zemel Ukrainy" [The economic mechanism of ecologically safe use of lands of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Ser.: Ekonomika, ahraryni menedzhment, biznes*, no. 181 (4) (2013): 64-72.

Dorohuntsov, S. I., Borshchevskiy, P. P., and Danylyshyn, B. M. *Udoskonalennia upravlinnia pryrodokorystuvanniam v APK* [Improving environmental management in agriculture]. Kyiv: Urozhai, 1992.

Holian, V. A. "Plata za pryrodni resursy v umovakh detsentralizatsii: investytsiinyi aspekt" [Payment for natural resources in the context of decentralization: the investment aspect]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 7 (2016): 7-16.

Holian, V. "Renta za pryrodni resursy: skilky hroshei otrymav derzhbyudzheth. Mind" [Rents for natural resources: how much money received from the state budget. Mind]. <https://mind.kiev.ua/openmind/20172923-renta-za-prirodni-resursi-skilki-groshej-otrimav-derzhbyudzheth>

Institutsionalni zasady ta instrumentarii zbalansovanoho pryrodokorystuvannia [Institutional framework and tools for sustainable natural resource management]. Odessa: IPREED NAN Ukrainy, 2010.

Mishchenko, V. S., and Danylyshyn, B. M. "Pryrodno-resursna renta i rentna polityka v Ukraini" [Natural resource rents and rent policy in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 12 (2003): 3-14.

Mishchenko, V. "Ekoresursni platezhi v Ukraini" [Ekoresurs payments in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 10 (1998): 59-63.

Vasiuta, O. A. "Podatkove stymuliuvannia ekolohizatsii ekonomichnoho rozvytku Ukrainy" [Tax incentives for greening economic development of Ukraine]. *Ekonomika, planuvannia i upravlinnia v lisovyrobnychomu kompleksi*, no. 15.1 (2005): 175-200.

Veklych, O. "Ekonomichniy mekhanizm pryrodokorystuvannia: analiz diievosti" [Economic mechanism of environmental management: analysis of the impact]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, no. 8 (2001): 35-42.